

iniatuur

Jaargang 30

1

Maart 2026

INTERIEUR MARTINIKERK,
PIETER SENNEMA, 1935

meer op pagina 3

▲ foto: Rienk Bijma

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinierkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Sharon van Dijk
Ton Heuvelmans
Berend Pietersma
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerk.nl

Druk
MarneVeenstra
Groningen

Van de redactie

Met ingang van dit nummer vindt er een verjonging plaats van de redactie: Ton Heuvelmans verlaat na 5 jaar de redactie, en ook Jan Visser trekt zich terug na 16 jaar trouwe dienst. Beiden worden hartelijk bedankt voor hun jarenlange bijdragen.

Nieuwe redactieleden treden aan: twee nummers geleden konden we al kennismaken met Sharon van Dijk, en nu verwelkomen we Berend Pietersma:

Berend is 27 jaar en afgestudeerd in geschiedenis, met een specialisatie in erfgoedbeheer. Als student was hij redactielid van Historisch Tijdschrift Groniek en heeft hij enkele jaren bij de UB gewerkt. Berend is daarnaast vrijwilliger voor het Openluchtmuseum in Warffum en sinds kort werkt hij bij het Instituut voor Mijnbouwschade.

Vereniging Vrienden van de Martinikerk

Op donderdag 4 juni 2026 om 20.00 uur zal de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering van de VVM worden gehouden in de Kapel van de Martinikerk. Koffie met koek vooraf! Aan de orde komen de bekende stukken: verslag van de ALV 2025, het jaarverslag 2025, financieel verslag 2025 en de bestuurssamenstelling. Betty Knigge, directeur van de Martinikerk, zal ons vertellen over de plannen en activiteiten in de Martinikerk.

Na afloop zal dhr. Egge Knol, voormalig conservator van het Groninger Museum, een lezing verzorgen. (Zie ook de aankondiging op www.vriendenmartinikerk.nl).

Pieter Sennema

Jan Visser

De foto op de voorpagina is van een schilderij, gemaakt in 1935 door een bekende Groninger kunstenaar, Pieter Sennema (1886-1982). Het schilderij geeft een beeld van het interieur van de Martinikerk gezien vanuit het zuidwesten van de kerk. Het werk is in bezit van de kunstkeners dhr. Rienk Bijma en ds. Johan Jeltema, beiden geen onbekenden van de Martinikerk. Dhr. Bijma is jarenlang secretaris geweest van de Vereniging Vrienden van de Martinikerk (VVM) en ds. Jeltema is predikant geweest in de Martinikerk. Wij danken beide heren voor het ter beschikking stellen van deze fraaie afbeelding.

Over het schilderij

Op het schilderij zijn enkele opvallende zaken te zien in vergelijking met de situatie nu. De afbeelding is gemaakt ongeveer 30 jaar voor de grote restauratie van 1962 tot 1975. De kerk was toen helemaal wit. Er hangen collectezakken.

Het grote raam op de achtergrond is bij de restauratie vervangen door drie lancetramen met glas-in-lood van Jan van der Zee, met daaronder drie ronde ramen.

Tenslotte zien we helemaal rechts nog een klein stukje van het zogenaamde dames- of vrouwengestoelte, pal voor het koor. Dat was een groot bouwwerk dat het hele zicht op het koor afsloot. Het is aangebracht tussen 1834 en 1836 en bood plaats aan zo'n 200 personen. Het bestond uit twee verdiepingen en is gebouwd omdat in de Martinikerk meer zitplaatsen nodig waren. Dit gestoelte is bij de laatste restauratie afgebroken. Delen daarvan liggen nog op de zolder van de Martinikerk.

Weliswaar zijn op Beeldbank.nl foto's te vinden waarop delen van het vrouwengestoelte zichtbaar zijn, meestal een trapopgang, maar geen frontale foto's.

Over de schilder

Pieter Sennema kreeg zijn artistieke opleiding van 1902-1908 aan de Academie Minerva, onder meer van F.A. Bach. Hij was een tijdgenoot van A.W. Kort, waarover in *Miniatuur 2025/2* is geschreven. Dat was de tijd van Art Nouveau/Jugendstil. Sennema hield zich bezig met het ontwerpen van decoraties voor wanden en plafonds, maar nadat hij in 1914 de MO-acte tekenen had gehaald werd hij leraar tekenen, o.a. aan het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen van 1921 tot 1951.

Naast lesgeven heeft hij zijn hele leven geschilderd, getekend en litho's gemaakt. Hij was lid van het beroemde schilderscollectief De Ploeg. Veel werk van

hem is echter niet bekend. Vandaar dat het schilderij dat de voorpagina van dit nummer van *Miniatuur* siert best uniek is.

In 2002 heeft de dochter van Sennema 23 aquarellen uit zijn studietijd aan het Groninger Museum geschonken. Maar er is meer!

Sennema en de Martinikerk

De Martinikerk bezit ook werken van Pieter Sennema, namelijk een aquarel uit 1929 en een ets uit 1932. Deze ets is al eens gepubliceerd in *Miniatuur 2006/1*. Ite Wieringa heeft daarbij geschreven over gestoelten in kerken, met name in de Martinikerk, en over Sennema.

Zowel de aquarel als de ets hebben een identieke afbeelding, maar nu gezien vanuit het noordwesten van de kerk. Een andere blikrichting dus in vergelijking met het schilderij op de voorpagina.

Opmerkelijk: ook het grote raam aan de zuidkant is bij de restauratie van 1962-1975 vervangen door drie lancetramen met in 2017 nieuwe glas-in-lood ramen.

Goed zichtbaar is dat de preekstoel aan de tweede pilaar vanaf het oosten was bevestigd. Bij de restauratie is de preekstoel verplaatst naar de eerste pilaar vanaf het oosten.

Tenslotte is de omvang van het vrouwengestoelte heel goed zichtbaar!

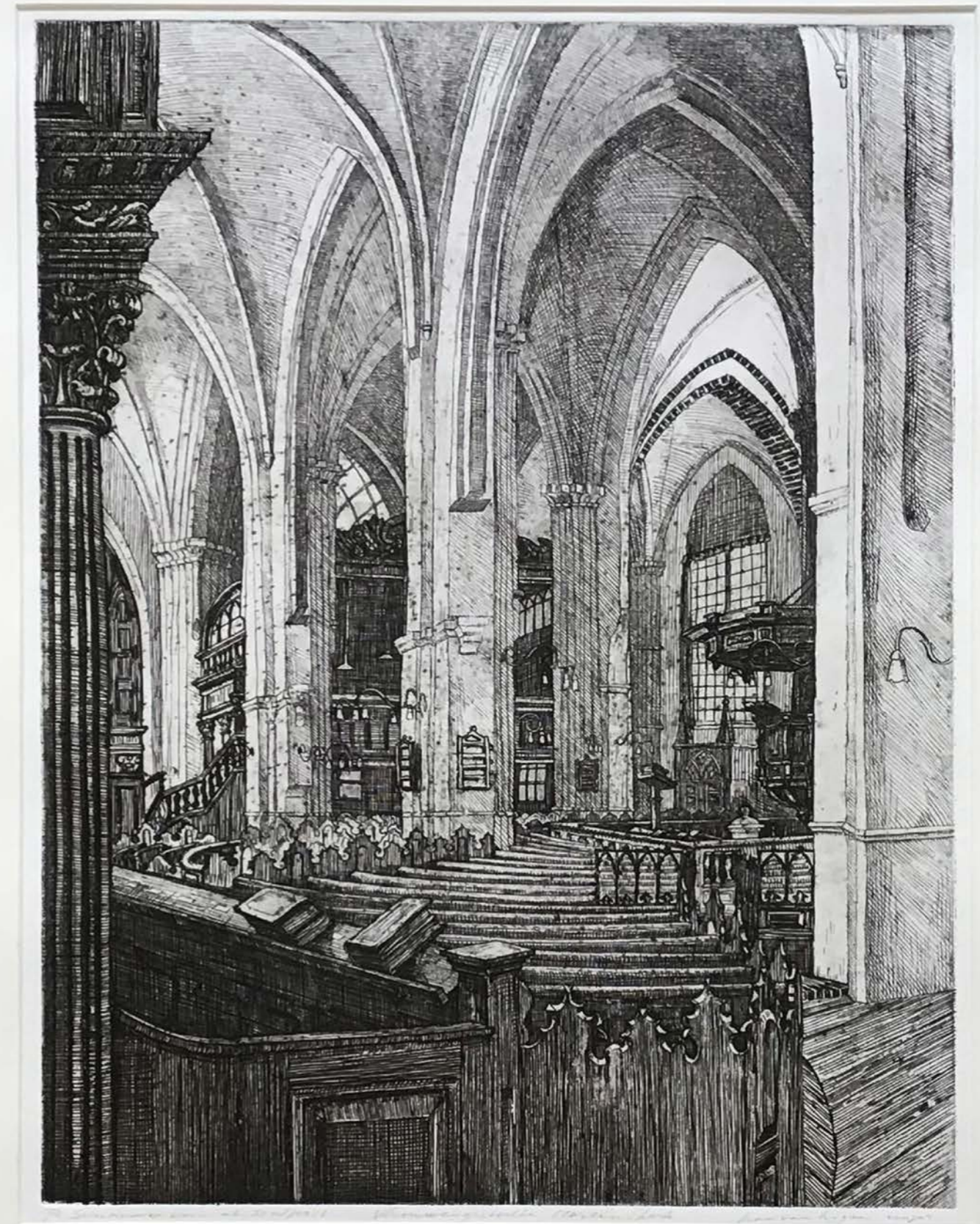
De originele etsplaat was in 2006 in het bezit van mevr. Buining-Sennema. Zij heeft toen toestemming gegeven om de etsplaat te gebruiken. Het bestuur van de Vereniging Vrienden Martinikerk heeft daarvan in 2006 een beperkt aantal laten afdrukken die ingelijst zouden worden verkocht. Momenteel zijn er nog enkele exemplaren

in de Martinikerk te koop. Belangstellenden kunnen hierover contact opnemen met **Jan Haak**, via info@martinikerk.nl.

Pieter Sennema was zeker betrokken bij de Martinikerk. Joris van Haften meldt in het *Historisch Jaarboek 2007* dat Sennema in 1936 de kerkvoogdij heeft geattendeerd op de achteruitgang van de secco's in het koor. Die waren in 1923 ontdekt en enigszins gerestaureerd. Hij meende "dat het fixatief schijnbaar is uitgewerkt en de kleuren hard achteruit zijn gegaan, zodat de kunstschaten een zeer tijdelijk bezit zijn geworden". Daar is toen niks mee gedaan. Pas in 1961 kreeg dhr. Smoorenburg opdracht om de schilderijen opnieuw te restaureren. Gelukkig zijn ze daardoor toch bewaard gebleven!

▲ Aquarel uit 1929 (foto Jan Visser)

▲ De originele etsplaat uit 1932, met dank aan mevr. Buining-Sennema
foto: Jan Visser

Bronnen

Website van de Vereniging voor Nieuwe Kunst na 1900 (vvnk.nl) onder het lemma *Sennema, Pieter W.K. van der Veen*, "Verdwenen koorafscheidingen in de Martinikerk", in *Groninger Kerken* jaargang 17 nr. 1, maart 2000
Ite Wieringa, "Zien en gezien worden", in *Miniatuur* jaargang 10 nr. 1, juni 2006
J. van Haften, "Hoedt u voor restauratoren" in *Hervonden stad 2007, Jaarboek voor archeologie e.d.*, pag. 88

Twee of drie torens, wat denkt u zelf?

Peter Hoffer

De historicus Maarten van Rossem voorzag de Martinikerk van drie torens in aflevering 'Groningen' uit de tv-serie 'Hier zijn de van Rossems'. Ook de website van de kerk vermeldt een derde toren:

'De huidige Martinitoren had twee voorgangers. In de 13e eeuw werd de eerste toren gebouwd. Deze was ongeveer 30 meter hoog en geheel in romanogotische stijl. ... Door een bliksemingslag in 1408 werd deze toren vernietigd.' Vanaf 1430 werd de kerk uitgebreid in gotische stijl, waarbij in 1452 ook begonnen werd aan de bouw van een tweede toren van ongeveer 45 meter hoog, ... In 1465 woedde een grote brand in de toren als gevolg van een bliksemingslag. Mogelijk als gevolg hiervan stortte in 1468 de toren in ... De derde toren werd meer dan 100 meter hoog ...'

Verbazing alom, want publicaties uit 1998 en later houden het op twee torens. Waarom raken we deze, door oud-rijksbouwmeester C.H. Peters gepropageerde derde toren maar niet kwijt?

Bij het raadplegen van bronnen kom je onvermijdelijk terecht bij de 'Croniken der Vrescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stadt Groningen' van Sicke Benninge uit ca.1530 en wel bij deze twee passages:

'Van dat nie warck omme Sunte Mertens toern gemuert: Item int iaer M CCCC ende LXI (1461) is angelecht dat nie muer warck mijtten toernen ant westen van Sancte Mertens toerne, de do¹ was int iaer LII (1452). Ende de muren sijn bereyt gemaket int iaer van LVI Onser Lever Vrouwen avent Assumptionis (14-08-1456), ende dat dac is rede geworden LXI voer midwinter (25-12-1461). Ende de koppen sint rede geworden int iaer LXIII inde octava Onser Lever Vrouwen Hemelvaert (15-08-1464); ende was all een verloren tijmmeren, dat omden olden toern getijmmert wort, ende stont groet, ende dar na ist al dale gevallen mijtten toerne ende klokken.'

'Wo Sunte Mertens toerne vel: Item int iaer M CCCC ende LXVIII (1468) was sunte Iohannes Baptista up een frijdach, ende daer nao upden sondach des nachtes omtrent twe uren des morgens stortede neder Sunte Mertens toeren, ende daer van vellen mede vijff nije koppen der vulfften² indat wester ende der kercken, dat omme den toeren getijmmert was so vorgenoemt is'

De kroniek van Sicke Benninge, die vrij nauwgezet de bouwgeschiedenis van de kerk tussen 1452 en 1469 weergeeft, verhaalt niet van een instorting in 1408, noch van een tweede toren van 45 meter hoog; wel van een westelijke aanbouw – 'nie muerwarck mijtten toernen ant westen van Sancte Mertens toerne' – gerealiseerd na de uitbreiding tot hallenkerk (zoiets als de aanbouw van de Aa-kerk op een oude stadskaart?) Volgens Benninge werd het 'nie muerwarck ...'- tussen 1452 en 1464 gerealiseerd rond de 'olden toern'. Zou hij onderscheid gemaakt hebben tussen nieuw ('nie muerwarck') en oud ('olden toern') bij vrijwel tezelfdertijd opgerichte bouwwerken?

▲ Westbouw van de der Aa-kerk zoals afgebeeld op een kaart van Joan Blaeu uit 1649.

De eerste contouren van een derde toren doemen op in in Christianus Schotanus' 'De geschiedenissen kerckelyck ende wereldtlyck van Friesland Oost ende West' uit 1658:

'Om de bloejende ende toenemende Staet was de Stadt moedigh/ en besich in 't stichten van S. Martens toorn/ richtende die van steen in de omloop van 't oudt begriyp³. Het werk drie Jaeren te voren begonnen (1452) is vol-eyndicht in den Jrere 1456, tot op het spits toe: het Spits is vijf jaeren daer nae (1461) met verlorene kosten volbracht.'

als Groninger. Om de bloejende ende toenemende Staet was de Stadt moedigh/ en besich in 't stichten van S. Martens toorn/ richtende die van steen in de omloop van 't oudt begriyp. Het werck drie Jaeren te voren begonnen is vol-eyndicht in den Jrere 1456, tot op het spits toe: het Spits is vijf Jaeren daer nae met verlorene kosten volbracht.'

▲ Stukje tekst van Christianus Schotanus uit 1658.

De contouren van deze toren worden aangescherpt in Willem Bachiene's 'Uit de Kerkelyke geographie der Vereenigde Nederlanden: in zich behelzende eene beschryvinge van den staat der synoden, klassen en gemeenten der Hervormde Kerke in ons vaderland met veele byzonderheden' uit 1770. Hij schrijft:

'De S. MAARTEN'S – of Martini-kerk, werd, sedert haar eerste stichting, de S. Jans Kerk genoemd: Dan, in den jare 1408, is deze Kerk, door het

omverre vallen van deszelfs Toren, geheel ingestort. En, heeft de tweede Kerk die, op die zelve plaatze, gesticht is, den naam van S. Martini Kerk aangenomen; ter eere van S. Martinus, Bischop van Tours: ...'

De S. MAARTEN'S – of Martini-Kerk, werd, sedert hare eerste Stichting, de S. Jans Kerk genoemd: van waar, welligt de benaming van Jans-Straat, aan die, welke naaft daar verby loopt, is over gebleven. Dan, in den jare 1408, is deze Kerk, door hetomverre vallen van deszelfs Toren, geheel ingestort. En, heeft de tweede Kerk die, op die zelve plaatze, gesticht is, den naam van S. Martini Kerk aangenomen; ter eere van S. Martinus, Bischop van Tours; waar aan dezelfde, zo wel als de Aarts-Bischoplyke Kerk van Utrecht, (aan welke zy, ten allen tyde, en, al voor haare verheffing tot de Bischoplyke waardigheid, onderworpen geweest is) toegewyd werd: zyword ook, de GROOTE KERK, geheeten.

▲ Tekst van Bachiene uit 1770

Zes jaar later laat dezelfde auteur in zijn werk 'Groningen en Ommelanden' de derde toren weer wegzinken in vergetelheid:

'By haare eerste stichting, was zy de S. Jans Kerk genoemd: en, hier van, schynt nog overgebleven, de naam der S. Jans Straat, die van achter daarop aanloopt: dan, in 1468, was deze Kerk, door 't omvallen van derzelve Toren, ter midder nacht, genoegzaam geheel ingestort.'

De eerstgenoemde word, nu veelal, de GROOTE KERK geheeten. Zy staat, aan den noordooster hoek der gemelde, Brede Markt, niet verre van de plaats, daar eertyds de S. Walburgs Kerk stond. By haare eerste slichting, was zy de S. Jans Kerk genoemd: en, hier van, schynt noch overgebleven, de naam der S. Jans Straat, die van achter daarop aanloopt: dan, in 1468, was deze Kerk, door 't omvallen van derzelve Toren, ter midder nacht, genoegzaam geheel ingestort. Den 23 Maart des volgenden jaers 1469, begon men op Palmen Zondag, de grondlagen der Nieuwe Kerk

▲ Tekst van Bachiene uit 1776

De ramp van 1408 en een derde toren duiken onverhoeds weer op in C.H. Peters' artikel in de 'Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1904'. Hij vermeldt de tekst van Schotanus en de Mr. Feith-uitgave van Sicke Benninge's kroniek als bronnen in een voetnoot bij genoemd artikel als volgt:

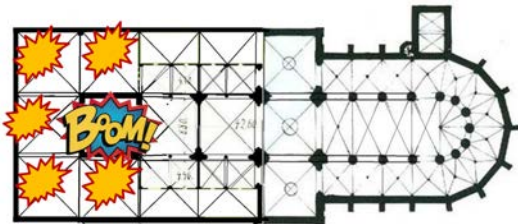
'Na nauwgezette lezing van hetgeen er omtrent die torenramp door de oude schrijvers wordt medegedeeld, ben ik tot de overtuiging gekomen, dat de nog bestaande Sint-Maartenstoren reeds de derde van die naam is, die bewesten die kerk is gebouwd.'

Peters doet er in zijn werk 'Oud Groningen, Stad & Lande' uit 1921 nog een schepje bovenop:

'De eerste St. Maartens-toren, blijkens het oude stadszegel, een ter weerszijden ingebouwde west-toren, ... , ... , was Ao 1408 ingestort en in 1452-'56 vervangen door een nieuwen toren, bewesten het gelijktijdig met ééne travée verlengde schip aangebouwd, welke nieuwe toren op zijn beurt in 1468 instortte. Van deezen laatste bestaan geene afbeeldingen.'

Niet veel later neemt de heer F.A.J. Vermeulen in zijn driedelige 'Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst' uit 1928, met Peters' 'Oud Groningen, Stad & Lande' uit 1921 als bronvermelding, het idee van de derde toren over:

'Terwijl deze verbouwing in volle gang was, werd in 1468 de in 1452-1456 opgetrokken toren door den bliksem getroffen en neergeworpen, waarbij vijf gewelven der kerk⁴ vernield werden.'

▲ Instorting van de 'vijff nije koppen der vulfften' rond en ten westen van de toren in 1468.

Ook M.D. Ozinga in zijn 'Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel XI - De provincie Groningen' uit 1933 ziet ruimte voor een derde toren:

'... van den, na gedeeltelijke verbranding in 1465, in 1468 ingestorten toren (welke te voren in 1452-1461 vernieuwd schijnt te zijn geworden), is in 1469-1482 gebouwd, vermoedelijk in 1545-1552 naar een ontwerp uit de vorengenoemde jaren voltooid.'

Verwarring alom; de bronnen zijn niet eenduidig. Afgaande op hun betrouwbaarheid, dient Bachiene snel het veld te ruimen. Hij leefde 300 jaar na de gebeurtenissen. De instorting in 1408 is alleen bij hem te vinden en dat jaartal wijzigt hij zes jaar later in 1468. Verder laat hij met misplaatst enthousiasme de kerk in zowel 1408 als 1468 vrijwel geheel instorten. Gezien de overeenkomst moet Schotanus 200 jaar na de gebeurtenissen – vergelijk zijn 'Het werk, drie jaar te voren begonnen, is vol-eyndicht in den jaere 1456 tot op het spits toe' en 'ende was all een verloren tijmmeren' in 1461 met Benninge's 'Ende de muren sijn bereyt gemaket int iaer van LVI (1456)' en 'met verlorene kosten volbracht' ook in 1461 – zijn gegevens wel ontleend hebben aan Benninge's tekst, maar verbouwt hij diens 'nie muer warck' tot 'nieuwe toren met spits' en 'dac', gereedgekomen voor midwinter 1461, tot 'spits'. Hij rept nergens van de afbraak van de eerste toren.

Dan blijft alleen Sicke Benninge over. Hij leefde van 1455-1535, zat dicht op de geschiedenis en had toegang tot ooggetuigen; hij was dertien jaar oud toen de eerste (of tweede) toren instortte en lijkt het meest betrouwbaar.

In zijn tekst is sprake van een nieuwe aanbouw rond en ten westen van de oude toren en (mogelijk) werk aan de oude toren tussen 1450-1460. Volgens mij is Peters, met Vermeulen en Ozinga in zijn kielzog, op basis van de Feith-versie van Benninge's kroniek, de tweedehands tekst van Schotanus en de eerste, twijfelachtige datering van Bachiene abusievelijk tot drie torens gekomen.

Beseffende dat dit stuk deels berust op aannames, denk ik toch dat de huidige toren de tweede is. Tenzij iemand mij van het tegendeel kan overtuigen.

Peter Hoffer

Voetnoten

- 1 In de oudste versie van Benninge's kroniek ontbreekt hier een woord. Mr. J.A. Feith plaatste hier in zijn uitgave het woord 'begonnen', daarmee nieuwbouw van een tweede toren implicierend.
- 2 De bovenste delen van de gewelven.
- 3 Gebied.
- 4 Benninge's 'vijff nije koppen der vulfften'.